

Het antropologisch aspect van de forensische psychiatrie

door A. W. M. Mooij

Het lijkt nog steeds wenselijk de specifieke geaardheid van de psychiatrie te onderzoeken of nader te bepalen. De vooronderstelling van deze wenselijkheid is dat er sprake is van een 'specifieke geaardheid' van de psychiatrie en dat er tevens een samenbindend principe is, op grond waarvan de zeer heterogene activiteiten die als psychiatrisch worden betiteld ook terecht deze kwalificatie verkrijgen. De stelling dat de psychiatrie thans, of nu eindelijk, als empirische wetenschap — in de zin van de gangbare empirisch-analytische wetenschapsleer — haar weg heeft gevonden, in onderscheid tot de vroegere 'speculatieve' psychiatrie, is niet toereikend als eenheidstichtende bepaling omdat hiermee nog geen onderscheidend beginsel is aangegeven in relatie tot de andere wetenschappen. Bovendien valt veel van de psychiatrische activiteit — vanwege haar praktijkwetenschappelijke aard — niet onder deze gangbare bepaling van wetenschap (Mooij, 1984).

Wanneer wij ernaar streven een samenbindend principe in de psychiatrie te vinden, ligt het voor de hand ook deelgebieden in de beschouwing te betrekken. Als zo'n principe of samenstel van principes niet toepasbaar is binnen de deelgebieden waaruit de psychiatrie zo duidelijk bestaat, heeft het geen bestaansrecht. In concreto willen wij hier de vraag voorleggen of de bepaling van de eigen aard van de forensische psychiatrie nog kan bijdragen aan de verscherping van de bepaling van de eigen aard van de psychiatrie.

De positie van de forensische psychiatrie in het algemeen

Op het eerste gezicht lijkt het erop dat de forensische psychiatrie zich op een ver vooruitgeschoven buitenpost bevindt. De forensische psychiatrie wordt immers bepaald en in het leven geroepen door een niet-psychiatrische maar juridische vraagstelling, waarv an de beant-

Schrijver is zenuwarts te Utrecht en is mede verbonden aan het Pieter Baan Centrum aldaar, adres auteur: Mauritsstraat 82, 3583 HV Utrecht

woording ook weer juridische consequenties heeft. De juridische vraagstelling is dus niet bijkomstig maar is een voorwaarde zonder welke de forensische psychiatrie niet bestaat noch bestaansrecht heeft: het eigene van de forensische psychiatrie is juist gelegen in de verbinding van een psychiatrische en juridische optiek. Aangezien deze verbinding zich bij uitstek in de forensisch-psychiatrische rapportage concretiseert, vormt de forensisch-psychiatrische rapportage de kern van de forensische psychiatrie.

De juridische vraagstelling kan strafrechtelijk, civielrechtelijk geaard zijn of kan voortkomen uit de sociale-verzekeringswetgeving (Schnitzler, 1977). In het vervolg willen wij ons tot de strafrechtelijke vraagstelling beperken. In de strafrechtelijke vraag staat de kwestie van de toerekeningsvatbaarheid centraal. Het psychiatrisch onderzoek dient een bijdrage te leveren aan het beantwoorden daarvan, al is het antwoord zelf in strikte zin strafrechtelijk. Ook een eventueel nadien in te stellen forensisch-psychiatrische behandelingsrichting is gegrond in het antwoord dat op deze vraag gegeven wordt.

Vanwege de centrale positie van de kwestie van de toerekeningsvatbaarheid heeft het psychiatrisch onderzoek — en het daaruit voortvloeiend antwoord op deze kwestie — een sleutelrol in de forensische psychiatrie, welke rol de betekenis van het analogon hiervan bij de andere afdelingen van de psychiatrie — de diagnostiek — verre overtreft. Diagnostiek heeft binnen de rest van de psychiatrie veelal een ondergeschikte functie: diagnostische activiteit dient ertoe een geval onder te brengen binnen een classificatiestelsel (waarna wetenschappelijk onderzoek pas mogelijk zou zijn) of dient ertoe een handvat te bieden voor de therapie (Van Dijk, 1964). Het forensisch-psychiatrisch onderzoek heeft een veel lossere relatie ten opzichte van verder wetenschappelijk onderzoek of verder medisch ingrijpen. Die eigenstandige positie van het forensisch-psychiatrisch onderzoek is kenmerkend voor de forensische psychiatrie (al kan men zich, terzijde, afvragen of de algemene psychiatrie ook niet gebaat zou zijn met een minder op therapie of classificatie gerichte maar met een onhechter of beschouwelijker vorm van diagnostiek).

Het forensisch-psychiatrisch onderzoek

Het forensisch-psychiatrisch onderzoek volgt niet een of andere gangbaar psychiatrisch onderzoeksschema omdat dit via toestandsbeelden, symptomen en syndromen leidt naar ziektebeelden. Hiermee is niet gezegd dat ziektebeelden zonder belang zouden zijn, maar slechts dat zij niet van primair belang zijn, en wel omdat de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid nu eenmaal centraal staat (Zeegers, 1977). Wat het forensisch-psychiatrisch onderzoek idealiter heeft te geven is een driedimensionale schets, te weten (a) van de wereld waarin een verdachte of betrokkene leeft, (b) van de wijze waarop deze wereld tot stand kwam in

de levenshistorie, en (c) van de manier waarop het delict al dan niet met het voorgaande samenhangt.

(a) Onder *wereld* wordt het geheel der relaties verstaan die iemand onderhoudt. Hierbij kan men onderscheid maken tussen de wijze waarop men zich tot iets verhoudt en datgene waartoe men zich verhoudt. Het eerste heeft betrekking op de vorm van gerichtheid, de vorm van intentionaliteit, het tweede betreft de voorwerpen van gerichtheid, de intentionele objecten. Parallel aan het onderscheid tussen kennen, voelen en streven (wensen) kan men drie vormen van intentionaliteit onderkennen: een cognitieve, affectieve en conatieve (desideratieve) vorm. Wat de intentionele objecten aangaat, ook hier kan men drie soorten objecten of dimensies van de wereld vaststellen: de dimensies van personen en zaken; van tijd en ruimte; van het eigen lichaam en zichzelf. Bij het beschrijven van iemands wereld, van het geheel der relaties, is het van belang een eventuele samenhang te zien of een patroon vast te stellen. Pas zo'n samenhang of patroon rechtvaardigt het van een wereld te spreken. Maar daartoe moet men eerst de structuurmomenten (de drie dimensies van de wereld, en de drie vormen van intentionaliteit) apart beschrijven.

Drie dimensies van de wereld. De relatie tot personen en dingen is een eerste dimensie. Het is van belang vast te stellen in hoeverre iemand anderen een plaats kan geven in zijn wereld, hen als persoon, als 'object' in psychoanalytische zin kan zien. (De psychoanalyse spreekt hier van de 'kwaliteit van de objectbetrekkingen'.) Maar dit punt moet niet te zeer als rozegeur en maanschijn gezien worden, want niemand leeft in een wereld waarde anders steeds en slechts als persoon gezien wordt. De ander wordt ook als middel en dus als zaak gezien. De vraag wordt dan hoe de instrumentele en persoonlijke aspecten zich in de relatie tot de ander verhouden, welke verhouding in het contact met de onderzoeker vaak al heel duidelijk wordt.

De relatie tot de dingen is evenzo belangrijk. Juist in een detentiesituatie — waar men is afgesloten van vroeger persoonlijk contact — kunnen levenloze voorwerpen heel belangrijk worden of, tegengesteld, juist hun betekenis verliezen. Hoe dit geschiedt zegt iets over de mate en vorm waarin aan dingen gehecht wordt, hoe zij — in psychoanalytische taal — bezet worden. Dingen kunnen bovenmatig belangrijk zijn of worden en zo een fetisj-karakter hebben, zij kunnen ook gaan 'leven' en zo een persoonlijk geaarde hechting krijgen.

Uiteraard hangt de omgang met personen samen met de omgang van zaken. Het ligt voor de hand dat een instrumentele benadering van personen samengaat met een overwaardering van het dingmatig aspect van de wereld, zoals bijvoorbeeld het geval is bij verslavingstoestanden: de gebruiker kan niet zonder middelen, en hij gebruikt zijn medemens overwegend als middel om aan zijn middelen te komen.

De relatie tot ruimte en tijd, onderling evenzeer verweven als de

relatie tussen dingen en personen, is te zien als een tweede dimensie van de wereld waarin iemand leeft. Wat men met een ter beschikking staande ruimte, bijvoorbeeld een cel, doet kan velerlei betekenen, maar het zegt in ieder geval ook iets over het belang dat aan wonen, aan het zich metterwoon vestigen, wordt gehecht en zegt dus iets over hechtings- of bindingscapaciteit. Overigens impliceert een kale aankleding nog geen gebrekkige bindingscapaciteit, want zij kan ook uitdrukking zijn van het vermogen zonder poespas 'slechts ruimte' te kunnen verdragen, en zo uitdrukking zijn van 'the capacity to be alone' (Winnicott, 1965).

Ten aanzien van de tijd is het van belang in hoeverre iemand zijn eigen wordingsgeschiedenis en daarmee zijn eindigheid — en die van anderen — kan ervaren, dan wel zichzelf beleeft als statisch, blijvend, eeuwig (of juist schijnbaar tegengesteld maar in de grond verwant hieraan, als vluchtig en nietig). Wanneer er in de grond wel een besef is van eigen eindigheid, is de volgende vraag in hoeverre er sprake is van een zekere mate van continuïteit (wat uit de loop van de gesprekscontacten kan blijken en uit de presentatie van de eigen levensgeschiedenis). Belangrijk is of—in het verlengde hiervan—de tijdsbeleving bestaat uit een hoeveelheid nu-punten, dan wel of er een anticipatie op de toekomst en een herneming van het verleden plaatsvindt.

De relaties tot ruimte en tijd zijn, evenals die tot personen en dingen, onderling verbonden. Het ligt voor de hand dat iemand die nu eens hier en dan weer daar is en die geen vaste plek kan vinden, zijn leven evenmin als een samenhang zal ervaren waarin van binnenuit vaste markeringspunten zijn aan te treffen. Bij stoornissen uit de psychopatische hoek valt deze samenhang te zien. Een gebrek aan lokale hechting gaat dan gepaard met een gebrekkig beleven van de eigen continuïteit en eindigheid, en dit correspondeert met een ondergronds almachtig (of volstrekt nietig) besef er altijd (of eigenlijk niet) te zijn. Levensdelicten zijn vaak zo te situeren: to be or not to be, te zijn of niet te zijn.

De relatie tot eigen lichaam en zichzelf is een derde en laatste dimensie van de wereld. Ook hier speelt hechting of binding een centrale rol. De primaire vraag luidt in welke mate en in welke vorm iemand aan zijn lichaam gehecht is. Het lichaam kan vooral als persoon, metgezel of strijdmakker gezien worden. Of juist zuiver instrumenteel als machine of werktuig benaderd worden waarmee te werken is maar waaraan vooral geen lust te beleven valt. Dit laatste komt naar voren bij het lichaam als mannelijk of vrouwelijk lichaam dan wel als bron van lust (of angst). De relatie tot het lichaam kan tenslotte overwegend narcistisch gekleurd zijn, wanneer het vooral gespiegeld, bewonderd wordt of moet worden.

De relatie tot zichzelf kan het karakter hebben van de relatie tot 'een' zelf, iets als een tweede persoon. Deze relatie heeft dan de vorm van een innerlijke dialoog, die gelijk staat aan wat de psychoanalyse het spel van impuls en afweer noemt. Welke afweervormen worden er gehan-

teerd: wordt er verdrongen, geloochend, geprojecteerd, gespleten? De omgang met superego-derivaten als schuld en schaamte behoort ook tot de innerlijke dialoog. Overigens staat de innerlijke dialoog niet los van de uiterlijke dialoog, en is te zien als een interiorisatie van de omgang met anderen, zoals de uiterlijke omgang met anderen een veruitwendiging is van de innerlijke dialoog.

De relatie tot zichzelf kan, net als de relatie tot het lichaam, ook overwegend spiegelend, bewonderend en dus narcistisch gekleurd zijn. In de mate waarin de relatie tot zichzelf spiegelend is, zijn ook de relaties tot anderen — als replica van deze relatie — spiegelend of narcistisch, en lopen het beeld dat men van zichzelf en dat men van een ander heeft in elkaar over en is bij gevolg de scheiding tussen ik en ander, de separatie maar ten dele voltrokken.

Net als bij de vorige dimensies van personen en dingen, ruimte en tijd, is er een samenhang tussen lichaam en zelfbeeld, dat bijvoorbeeld tot uiting komt bij seksuele stoornissen: voor zover de separatie, de verzelfstandiging tot een autonoom persoon niet voldoende is voltrokken, wordt ook het verschil tussen het eigen en het andere, in casu tussen het mannelijke en vrouwelijke lichaam niet voldoende ervaren, wat tot seksuele problemen aanleiding geeft.

Overigens staat de beschrijving van de elementen van de wereld zoals die hier gegeven is, niet los van de forensische psychiatrie, omdat delicten — en hun op zich niet strafbare achtergronden — zeer nadrukkelijk betrekking hebben op de geïsoleerde elementen: personen (delicten tegen personen), goederen (vermogensdelicten), ruimte (inbraak), tijd en eindigheid (levensdelicten), het geslachtsverschil (seksuele delicten), het narcistisch onderhouden zelfbeeld (crime passionel).

Drie vormen van intentionaliteit. Tot op heden ging het om de elementen uit de wereld, de intentionele voorwerpen en niet specifiek over de vormen van intentionaliteit. Die spelen uiteraard altijd mee. De vraag is dan ook hoede cognitieve, affectieve en conatieve (desideratieve) aspecten zich verhouden. (Het spreken of handelen wordt hierbij niet als apart aspect opgevoerd, omdat de relatie tot de wereld als geheel en dus iedere betrekking daarbinnen als dialoog of interactie wordt opgevat.) Wat het cognitieve aspect betreft is de zintuiglijke instelling van belang, en wel de prevalentie van een bepaald zintuig. Soms speelt het oog, de blik, het bekeken worden een zeer speciale rol (kleptomanie, exhibitionisme, voyeurisme). Overigens is het cognitieve gebied zeer ruim: het loopt van de auto-erotische gewaarwording van het eigen lichaam tot aan abstracte verstandelijke functies. Wat het affectieve aangaat speelt de stemming, de basisgestemdheid een centrale rol: die kan positief, negatief, stabiel of juist instabiel zijn, maar als basisgestemdheid kleurt zij niet een deel van de wereld maar doortrekt zij, ontsluit zij, de wereld in haar geheel. Het verlangen is daarentegen partieel en heeft betrekking op een enkelvoudig, particulier gemis. Het verlangen heeft betrekking, niet op wat er is maar op wat er niet is, het

betreft lacunes, de gaten die de wereld voor iemand vertoont. Aan het verontrustend karakter van het tekort, het gat, ontleent het verlangen ook zijn drangmatig karakter: het tekort moet worden opgeheven, het gat moet worden gevuld. Essentieel hierbij is in hoeverre iemand grenzen kan verdragen, kan afzien of verzaken, kan leven met een tekort of gemis.

Normen. Het is duidelijk dat in een gegeven beschrijving steeds normen in het spel zijn. In de relatie tot de voorwerpen uit de wereld is steeds aberratie mogelijk: het dingmatig aspect der wereld kan oververtegenwoordigd zijn, het continuïteitsbeleven ten aanzien van de tijd kan sterk ontbreken, er kan een sterke preoccupatie zijn met het zelfbeeld (en daarmee met vermeende rivalen en dubbelgangers). Ook kunnen de vormen van intentionaliteit disfunctioneren. In welke mate is, bijvoorbeeld, iemand tot een juiste perceptie van andere personen (en hun bedoelingen) in staat? In hoeverre is iemand in staat zijn stemming te hernemen en in welke mate is hij overgeleverd aan zijn gestemdheden? En is iemand enigermate in staat beperkingen, ook in zijn verlangens, te aanvaarden, zodat hij een beperkte, gemarkeerde plaats kan innemen? De genoemde aberraties in verhouding tot de elementen uit de wereld, en de mogelijke vormen van disfuncties van de intentionaliteiten, impliceren steeds een bepaalde mate van inadequaatheid, vertekening ofwel schijn. Meer in het algemeen gaat het dan om de vraag naar de mate waarin iemand leeft in een wereld van schijn of verbeelding—wat altijd en bij iedereen, ook bij de gemiddeld normale mens, tot op zekere hoogte het geval is — en naar de wijze waarop deze schijnwereld interfereert met de gewone, beperkte en eindige wereld.

(b) De tweede fase uit het forensisch-psychiatrisch onderzoek bestaat uit een onderzoek van de *levens- of wereldgeschiedenis*. Doel hiervan is niet een uitwendige opsomming te geven van feiten (hoewel men die wel moet kennen) maar is er in gelegen de voorstadia van het wereldtype dat men in het contact heeft vastgesteld in de levensgeschiedenis te traceren. De vraag is dan of het patroon dat iemands actuele wereld vertoont, ook te herkennen is in zijn verleden. Het herhalingsaspect in de omgang met anderen is in deze illustratief (Beyaert, 1976). Als men op zoek is naar herhalingsmomenten, zijn de bevindingen uit het onderzoek van de actuele wereld een leidraad. Dit kan tot een vooringegenomenheid leiden die maakt dat men vindt wat men zoekt, maar dat men, wat zich niet gemakkelijk laat inpassen, over het hoofd ziet. Om die kans te verkleinen is het bepaald zeer wenselijk zich niet te beperken tot wat iemand zelf vertelt — de innerlijke levensgeschiedenis — maar ook eigen onderzoek te doen naar de restanten van de vroegere wereld — het milieu — al hoeft men dit onderzoek natuurlijk niet zelf te doen en is er vanwege de geringere 'besmettingskans' veel voor te zeggen dat men dit juist niet zelf verricht.

Bij de interpretatie van het zo verkregen materiaal spelen dezelfde

aandachtspunten een rol, als welke hierboven zijn genoemd: de personele sfeer, de (dis)continuïteit in ruimte en tijd, het verschil der generaties en het geslachtsverschil, de mate van bewondering en spiegeling die het kind deelachtig werd etcetera. En verder: de cognitieve, affectieve en desideratieve stijlen. Bij de interpretatie zelf is het cruciale punt de mate waarop heden en verleden op elkaar zijn te betrekken, waarbij een grote discrepantie aanleiding moet zijn het onderzoek verder uit te breiden, maar natuurlijk ook tot de slotsom kan leiden dat er nog andere, van buiten, werkzame factoren zijn (trauma, constitutie) die zich niet lieten integreren.

Bij de interpretatie spelen — ook hier — normen een rol: er is sprake van te veel van het een of te weinig van het ander, van aberratie of disfunctie. De invlechting van de actualiteit in het verleden, gaat gepaard met een oordeel over feiten vanuit normen en regels die in de bejegening van het kind blijkaar zijn overschreden.

(c) De derde fase van het onderzoek betreft het *delictueuze gebeuren*. Dit is een cruciale fase omdat het er om gaat vast te stellen of het type van wereld, zoals dit voortvloeit uit de levens- of wereldgeschiedenis van iemand, ook terug te vinden is in het ter zake doende delict, waarbij dezelfde aandachtspunten als hierboven genoemd een leidraad vormen. Drie voorbeelden ter verduidelijking.

Voorbeeld I: (1) een affectief vlakke doch eisende man (intentionaliteiten), die verslaafd is aan drugs en zijn medemensen overwegend instrumenteel bejegt (objecten), (2) groeide op in een milieu waar hij affectief verwaarloosd werd maar vaak zijn zin kreeg (intentionaliteiten), waar tevens — het was een bordeel — personen als gebruiksgoederen werden gezien (objecten), (3) en pleegde een delict waarbij hij de angst van anderen gebruikt (objecten) om hun geld af te persen, af te dwingen (intentionaliteiten).

Voorbeeld II: (1) een jonge man die als het even kan niet op zijn cel is te vinden en bij wie in de loop van de gesprekscontacten geen verdieping of besef van continuïteit ontstaat, (2) groeide op in een zeer bindingsloos milieu en kende ook in zijn verdere leven zeer weinig continuïteit (3) en pleegde achter elkaar zeer kleine vermogensdelicten, waarvoor hij steeds even gearresteerd werd, waardoor hij er voortdurend in slaagde de continuïteit in zijn leven, zowel ten aanzien van wonen als verder functioneren, te verbreken.

Voorbeeld III: (1) een vrouw volgens wie voor mannen vrouwen gebruiksgoederen zijn maar die haar man niet missen kan, (2) groeide op in een milieu waar vader volgens moeder een verkrachter was en zij zelf er sterk toe diende moeders verlangens te vervullen, (3) was betrokken bij een delict waar — na een verlating — een andere vrouw door een man werd verkracht en gedood.

Deze schematische voorbeelden maken nog eens duidelijk hoe het forensisch-psychiatrisch onderzoek erop uit is een samenhang te vin-

den tussen iemands wereld, de wording en de delictueuze implicaties ervan — waarbij het natuurlijk ook van groot belang is of een bepaalde gebeurtenis, zoals het delict, niet, of eerst niet maar later wel zich laat invoegen in iemands levens- en wereldgeschiedenis. Het vinden van een samenhang is voor het forensisch-psychiatrisch onderzoek van meer betekenis dan het toch al heeft binnen de psychiatrie (of psychotherapie). Dat komt omdat de forensisch-psychiatrisch onderzoek niet eindeloos kan worden voortgezet, doch binnen een bepaald tijdsbestek afgerond dient te worden, en wel omdat het zich binnen een juridische procesgang voltrekt. Externe factoren (zoals nieuwe somatische of psychologische onderzoeksmethoden) heeft men niet in eigen hand, maar het interne criterium van toetsing door het vinden van een innerlijke samenhang is daarentegen altijd toepasbaar, en dit criterium laat — en dat is op dit punt belangrijk — na een zekere afronding een legitieme afsluiting toe.

In de interpretatie zijn er normen in het spel, en in de afsluitende interpretatie tweeërlei. De eerste norm komt binnen via de vaststelling van een afwijkende wereld (disharmonie der dimensies, disfunctie der intentionaliteiten) in het heden, verleden, en in het delictueuze gebeuren. Het tweede normatieve moment komt erbij, wanneer deze afwijking als stoornis wordt aangemerkt. Er kan bij de vaststelling van de stoornis overeenstemming bestaan met een bepaald gangbaar psychiatrisch ziektebeeld, maar dit hoeft niet zo te zijn, en als dit niet het geval is hoeft dit feit geen beletsel te vormen om toch van een stoornis te spreken. Het gaat erom dat de afwijking (in hechtingen en intentionaliteitsmodaliteiten) zo ernstig is en in die mate samenhang vertoont, dat men niet meer van een 'afwijking binnen redelijke grenzen' of van een 'gangbare mate aan schijnwereld' kan spreken maar gerechtigd is van een stoornis te spreken. De stoornis kan in algemene termen omschreven worden als een te groot bereik, een te sterke invloed van de schijnwereld op de normale verhoudingen (te grote aberratie in de hechtingen, te sterke disfunctie der intentionaliteiten).

Toerekeningsvatbaarheid en stoornis

De conclusie aangaande toerekeningsvatbaarheid valt buiten het forensisch-psychiatrisch onderzoek in engere zin. De notie van de toerekeningsvatbaarheid is immers geen psychiatrisch begrip, terwijl de notie 'stoornis' dit in beginsel wel is. Vanwege het niet-psychiatrische maar juridische karakter van de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid valt het antwoord daarop ook buiten het forensisch-psychiatrisch onderzoek. Maar essentiële bouwstenen waaruit dit antwoord is opgebouwd vallen er weer niet buiten.

In deze kwestie gaat het in eerste instantie om de relatie tussen stoornis en delict. Is die relatie in de vorm van een invloed van de stoornis op het delict aanwezig, dan is het feit verminderd toe te

rekenen: is die invloed groot, dan is het feit grotendeels niet toe te rekenen, is die invloed gering, dan is het feit grotendeels wel toe te rekenen. Nieboer (1970) stelt: 'Maar dan moet tenminste enig causaal verband bestaan tussen de afwijking en het delict. Men kan hier spreken van het causale aandeel van de afwijking bij het tot stand komen van het delict. Naarmate dit aandeel groter is, is de schuld kleiner' (p. 145). Afgezien van de vraag of de term causaliteit in dit verband verkieslijk is en niet ook misverstanden wekt — Nieboer spreekt ook, en wel juister, van 'determineringsintensiteit' (p. 153) — is de gedachtengang helder.

Met het begrip 'afwijking' of 'stoornis' (welk laatste te verkiezen valt) dat zo centraal in de toerekeningsvatbaarheidsvraag staat, is bovendien een — eerste — raakvlak van de forensische psychiatrie met de antropologie gegeven. Het begrip stoornis verwijst immers naar een betrekkelijk ernstige schending van normen, in verhouding tot een wereld waar normale verhoudingen heersen (ten aanzien van hechting aan objecten, functies der intentionaliteiten). Het begrip 'wereld', en het daarmee impliciet gegeven begrip 'normale wereld', is bij uitstek een antropologische notie met een normatief gehalte, die het zuiver beschrijvende, het slechts empirische achter zich laat. En de begrippen van afwijking en stoornis, in de zin van een afwijkende of gestoorde wereld, zijn evenzo antropologische noties. Vwege de centrale positie van het begrip van stoornis — met zijn antropologische connotatie — in de toerekeningsvatbaarheidsvraag, resulteert deze vraag in een expliciet antropologische probleemstelling. Tevens is de concretisering van deze probleemstelling in de vraag naar de invloed van de stoornis op het delict goed hanteerbaar en duidelijk.

Is de toepassing van dit criterium ook toereikend voor de beantwoording van de toerekeningsvatbaarheidsvraag? Neen, want opgevat zoals tot op heden legt dit criterium alleen de relatie tussen stoornis en delict. Maar het gaat niet alleen om de relatie tussen stoornis en delict maar in tweede instantie ook om de vraag of de stoornis de toerekeningsvatbaarheid — het vermogen zijn wil in vrijheid te bepalen — raakt. Pas in dat geval is er definitieve reden om te spreken van een verminderde toerekeningsvatbaarheid (al komt deze gradatie in het Wetboek van Strafrecht zelf niet voor). Omdat hier het begrip 'vrijheid' zijn intrede doet, is een tweede raakvlak van de forensische psychiatrie met de antropologie gegeven.

Hoe verhouden zich stoornis en vrijheid? De omvang van de stoornis beperkt overeenkomstig de mate van vrijheid (de mate van onvrijheid, of zelfs grote mate van onvrijheid die een relatief ongestoord bestaan kenmerkt, terzijde gelaten). Stoornis in de zin van een inadequate hechting aan objecten beperkt de positiebepaling ten opzichte van die objecten: wie tot een instrumentele verhouding neigt is minder tot een persoonlijke positiekeuze in staat; wie in sterke mate zichzelf of zijn eigen lichaam bewondert kan zich minder aan anderen (in hun anders

zijn) hechten. Stoornis in de zin van disfunctie van de intentionaliteiten leidt bijvoorbeeld tot vertekening binnen de waarnemingswereld, tot melancholische remmingen, of tot mateloos verlangen, en ook zo wordt iemands vrijheid beperkt. Meer in het algemeen kan men zeggen dat een stoornis in de zin van een bovenmatig leven in een schijnwereld een vrijheidsbeperking impliceert.

Het forensisch-psychiatrisch advies

De vrijheidsbeperking die het gevolg is van een stoornis heeft uiteraard ook implicaties ten aanzien van toekomstig handelen. Omdat stoornis een vrijheidsbeperking en dus een verminderde beschikbaarheid van handelingsalternatieven impliceert, kan men een prognose formuleren over te verwachten toekomstig gedrag. Wanneer het delict zich daartoe leent en de stoornis waarop het delict stoelt voldoende ernstig wordt ingeschat kan men — bij een bepaalde recidive-verwachting — de conclusie omtrent de toerekeningsvatbaarheid vergezeld doen gaan van een advies bijvoorbeeld een maatregel van een terbeschikkingstelling van de regering op te leggen. Hiertoe is men gerechtigd omdat de met de stoornis gegeven onvrijheid voorspelbaarheid impliceert.

Nu is echter relatief ongestoord handelen ook tot op zekere hoogte — of wellicht tot op grote hoogte—voorspelbaar. Bij ongestoord handelen spelen overwegingen, redenen en regels een leidende rol (Mooij, 1982). Dit soort van handelen is dus door redenen of regels geleid, en voor zover dit het geval is blijkt dit handelen — hoewel het herooverwogen kan worden en dus corrigeerbaar is — een grote mate van stabiliteit te kennen, die maakt dat men redelijkerwijs kan voorzien hoe toekomstig handelen zal verlopen. Ongestoord handelen is dus niet gekenmerkt door grilligheid en onvoorspelbaarheid maar juist door stabiliteit en voorspelbaarheid.

Bij stoornis is er eveneens sprake van voorspelbaarheid maar deze voorspelbaarheid is van andere aard, en wel omdat het handelen, voor zover dat in de stoornis is gegrond, zich juist aan de voorspelbaarheid onttrekt die met het volgen van regels en redenen is gegeven. De op de stoornis, op de schijnwereld, teruggaande voorspelbaarheid is gekenmerkt door een zekere mate van herhalingsdwang, monotonie of stereotypie, en deze vorm van handelen is in die mate dan ook niet te hernemen of corrigeren en is in die zin onvrij. Op grond hiervan kan men — soms zelfs met grote mate van waarschijnlijkheid — stellen dat een bepaalde vorm van toekomstig handelen (recidive) is te verwachten. Dat het ter zake om een andersoortige voorspelbaarheid gaat dan die welke met relatief ongestoord, regelgeleid handelen gegeven is, blijkt uit het voorkomen van iets als 'voorspelbaar onvoorspelbaar handelen': op grond van de stoornis is voorspelbaar dat de voorspelbaarheid (stabiliteit) die het gevolg is van ongestoord, regelgeleid handelen, ontbreekt. Op het onderscheid tussen de twee soorten van

voorspelbaarheid is de prognose uit het psychiatrisch advies — in het verlengde van de conclusie omtrent de toerekeningsvatbaarheid — gebaseerd.

Psychiatrie en (straf)recht

De forensische psychiatrie bleek vanwege de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid en haar antwoord daarop door middel van het begrip stoornis, een antropologische discipline: het begrip stoornis verwees immers naar een gestoorde wereld, en daarmee naar normen. Vervolgens bleek dat met het begrip stoornis het begrip vrijheid innerlijk was verbonden: stoornis verwees naar onvrijheid en daarmee naar een bepaald soort voorspelbaarheid. Daarmee was een tweede raakvlak van de forensische psychiatrie met de antropologie gegeven. De notie van vrijheid heeft immers een onmiskenbaar antropologische pointe, omdat vrijheid nooit zuiver empirisch is vast te stellen, en omdat het ook met een waardeaspect is omgeven.

De toerekeningsvatbaarheid is zelf geen psychiatrisch maar een juridisch begrip. Maar het juridische begrip van de toerekeningsvatbaarheid — uitgelegd in de traditionele zin als het vermogen zijn wil in vrijheid te bepalen — impliceert vrijheid, zoals verminderde toerekeningsvatbaarheid verwijst naar verminderde vrijheid. Zo komen het juridische begrip van de verminderde toerekeningsvatbaarheid en het psychiatrische begrip van stoornis bij elkaar in de antropologische notie van de verminderde vrijheid. In de antropologische notie van vrijheid raken psychiatrie en strafrecht elkaar. Zoals het begrip van stoornis te zien is als een 'psychiatrische operationalisering' van het antropologische begrip van 'verminderde vrijheid', zo is het begrip van verminderde toerekeningsvatbaarheid te zien als een 'juridische operationalisering' ervan. Het strafrecht is daarmee ook een antropologische discipline.

In zoverre de forensische psychiatrie antropologisch georiënteerd is, sluit zij precies aan bij het juridische dat ook — althans mede — antropologisch georiënteerd is.

Er is dus geen 'overkoepelend denken' nodig om die twee bij elkaar te brengen (Baan, 1952).

De relatie tussen de forensische psychiatrie en de algemene psychiatrie is eigenlijk paradoxaal. Juist de confrontatie met het juridische die de forensische psychiatrie biedt, maakt haar niet tot een buitenbeentje van de psychiatrie maar — verre daarvan — maakt het haar mogelijk de gehele psychiatrie nog eens te attenderen op haar antropologische kant — ook al wordt de hedendaagse psychiatrie wellicht wat ongaarne aan deze 'speculatieve' kant van haarzelf herinnerd.

Literatuur

- Baan, P. A. H. (1952): *De psychiater in foro. Het overkoepelend denken II*, Oosthoek, Utrecht.
- Beyaert, F. H. L. (1976): *Rechtspreken-recht helpen. Interactie in de (straf-) rechtspleging*, Boom, Meppel.
- Dijk, W. K. van (1964): *Iets over diagnostiek en diagnosticeren in de psychiatrie*, Wolters, Groningen.
- Mooij, A. W. M. (1982): *Psychoanalyse en regels. Werkwijze en grondslagen van de psychoanalyse*, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Mooij, A. W. M. (1984): De antropologische vraagstelling binnen de psychiatrie, *Td. v. Psychiat.*, 26, 199-211.
- Nieboer, W. (1970): *Aegroto suum. De toerekening in het strafrecht bij psychiatrische afwijkingen*, Boom, Meppel.
- Schnitzler, J. G. (1977): Beginselen der forensische psychiatrie, in: W. Goudsmit e.a. (red.), *Psychiatrie en recht*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 11-30.
- Winnicott, D. W. (1965): *The maturational processes and the facilitating environment*, Hogarth Press, London 1982⁵, 29-36.
- Zeegers, M. (1977): Toerekenen, in: W. Goudsmit e.a. (red.), *Psychiatrie en recht*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 61-82.